

Ten geleide

Op initiatief van de Stichting Maaslandse Monografieën organiseerde het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op donderdag 16 oktober 2008 een symposium over *Bevolkingsdaling in heden en verleden. Limburg in vergelijkend perspectief*. Het symposium werd opgedragen aan prof. dr. Ad van der Woude, emeritus-hoogleraar aan de Landbouwwuniversiteit Wageningen. Op 14 juni 2008 is hij op 75-jarige leeftijd plotseling overleden in zijn woonplaats Ede. Hij was nog maar net afgetreden als voorzitter van de redactie van de reeks Maaslandse Monografieën en als lid van het algemeen bestuur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Op 18 mei was hij nog het middelpunt van een feestelijk diner dat hem namens de Stichting SHCL werd aangeboden in Neercanne. De voorzitter van het bestuur typeerde hem bij die gelegenheid als het 'wetenschappelijk geweten' van het SHCL. In het najaar zou Van der Woude nog een keer terugkomen naar Limburg om het symposium over bevolkingsdaling bij te wonen waarmee de Stichting Maaslandse Monografieën hem hulde wilde brengen. Hij heeft het helaas niet meer mogen meemaken. De organisatoren hebben evenwel gemeend het symposium door te laten gaan, om Ad van der Woude postuum eer te bewijzen. De bijeenkomst werd gehouden in de Statenzaal van het Gouvernement te Maastricht. Er hadden zich 83 deelnemers aangemeld. Onder de aanwezigen mochten de organisatoren drs. Corrie-Christine Frijns-Van der Woude verwelkomen, dochter van de hoogleraar.

Prof. dr. Louis Berkvens (UM), vicevoorzitter van het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën, schetste in zijn openingstoespraak namens de initiatiefnemer de verdiensten van Ad van der Woude voor de wetenschappelijke beoefening van de regionale geschiedenis van Limburg. In 1983 is hij prof. dr. W. Jappe Alberts opgevolgd als voorzitter van de redactie van de Maaslandse Monografieën. Van der Woude speelde die rol met verve. Vele manuscripten heeft hij mede beoordeeld en van kritische kanttekeningen voorzien. Onder zijn redactionele verantwoording zijn bijna veertig boeken in de reeks verschenen. Het wetenschappelijk fundament van de geschiedbeoefening in Limburg is daardoor ten zeerste versterkt. De Stichting Maaslandse Monografieën is hem hiervoor zeer erkentelijk.

Limburg loopt in Nederland voorop wat betreft ontgroening en vergrijzing. Het symposium 'Bevolkingsdaling in heden en verleden' beoogde denkbare scenario's te verrijken, enerzijds door de historische dimensie erbij te betrekken, anderzijds door over de grenzen van Limburg heen te kijken. Een vergelijking van heden en verleden kan meer licht werpen op de achtergronden, oorzaken, gevolgen van bevolkingskrimp en de reacties daarop. Dagvoorzitter prof. dr. Ad Knotter (UM/SHCL) verzorgde een toelichting bij het thema en het programma, mede in relatie tot het werkzame leven van Ad van der Woude. De opvattingen van de zogenaamde Wageningse school, waarvan Van der Woude vanaf 1972 het boegbeeld was, sloten goed aan bij wat het SHCL hoopte te bereiken met de beoefening van de regionale sociale en economische geschiedenis. Van der

Woude was een hartstochtelijk pleitbezorger van de kwantitatieve sociaaleconomische geschiedenis en ook een pionier van de historische demografie in Nederland. Twee historici die op het symposium het woord voerden, te weten Theo Engelen en Willibrord Rutten, zijn door hem enthousiast gemaakt voor de historische demografie. De laatste is bij hem gepromoveerd, evenals Paul Brusse die eveneens medewerking aan het symposium verleende. In zijn eigen proefschrift uit 1972 over het Noorderkwartier liet Van der Woude aan de hand van cijferreeksen het verband zien tussen demografische en economische ontwikkelingen in westelijk Nederland vanaf de late Middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw. Economen als Kuznets ontwaarden al langer het bestaan van lange cycli in de prijzengeschiedenis. Van der Woude en zijn Wageningse school voegden daaraan de seculaire trend toe, periodes van honderd tot tweehonderd jaar die afwisselend een opwaartse en dan neergaande economische trend vertonen. De Gouden Eeuw (1500-1675) is een voorbeeld van een positieve seculaire trend, de periode erna tot het einde van de Franse overheersing (1813) was een neergaande periode van kommer en kwel. De volgende honderdvijftig jaar ging het grofweg weer crescendo. Zijn theorie over de seculaire trend heeft hij later samen met de Amerikaanse historicus Jan de Vries uitgewerkt in een standaardwerk over de economische geschiedenis van Nederland, waarmee zij ook internationaal hoge ogen scoorden.¹

Van der Woude had ook oog voor actuele bevolkingsvraagstukken. In 2003 liet hij in een interview zijn licht schijnen op bevolkingsdaling en de alsmaar toenemende vergrijzing in West-Europa.² Hij had daarover een uitgesproken mening. Naar analogie van de periode van verval die op de Gouden Eeuw volgde, zou Nederland thans opnieuw aan het begin staan van een langdurige, neerwaartse trend van de economie en de bevolking. Bevolkingskrimp is volgens Van der Woude altijd het begeleidend verschijnsel geweest van zeer lang aanhoudende economische neergang. Hem kennende zou hij de huidige economische recessie beslist als een symptoom van de voorspelde neergaande seculaire trend hebben aangemerkt. Een zeker cultuurpessimisme is hem nooit vreemd geweest,³ maar het was beredeneerd: waarom zou de economie met de gebruikelijke ups and downs eeuwig crescendo moeten gaan?

De rest van het ochtendprogramma stond in het teken van actuele en toekomstige demografische ontwikkelingen in Limburg. Drs. Wim Derks (Universiteit Maastricht/Kenniscentrum voor Bevolkingsdaling en Beleid), sprak over 'Bevolkingsdaling in Limburg'. Limburg loopt voorop wat betreft de structurele daling van de bevolking. Spreker vestigde al tien jaar geleden de aandacht op deze demografische trendbreuk, die grote consequenties heeft voor economie en samenleving. Er dreigt een overcapaciteit aan reeds gerealiseerde

1 Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995). Een Engelse vertaling verscheen in 1997 bij Cambridge University Press onder de titel *The First modern economy: success, failure and perseverance of the Dutch economy (1500-1815)*.

2 *De Volkskrant*, 29 november 2003, katern wetenschap, p. 7.

3 Getuige de rede die hij bij zijn afscheid als hoogleraar uitsprak. A.M. van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis* (Amsterdam 2000).

of geplande voorzieningen. De mogelijkheden om bevolkingskrimp effectief te bestrijden zijn zeer beperkt. De politiek van de groei moet worden omgebogen tot een politiek van de krimp. Het belangrijkste is dat de beleidmakers de feiten onder ogen durven te zien. De discussie ging over de vraag of onder bepaalde omstandigheden en door gerichte maatregelen sommige gemeenten in staat zullen zijn de dans te ontspringen.

Ir. Monique Steijvers (Afd. Strategie & Innovatie Provincie Limburg) verzorgde een presentatie over 'Het demografie-beleid van de Provincie Limburg: groeien ondanks krimp'. De provincie Limburg probeert van de nood een deugd te maken door zich te profileren als een demografische proefregio. Het streven is de bevolkingskrimp om te buigen naar een voorsprong op zoveel mogelijk beleidsterreinen. De kernvraag is steeds: hoe krijgen wij het beleid 'krimpproof'. Daarbij onderhoudt de provincie contacten met andere regio's in Europa om ervaringen met bevolkingsdaling te benutten.

Het middagprogramma stond in het teken van het verleden. Prof. dr. Theo Engelen, hoogleraar historische demografie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, sprak over de 'Historische achtergronden van bevolkingsdaling in Limburg in de 20e eeuw'. De vruchtbaarheid onder Limburgse katholieken begon later te dalen dan elders in Nederland en bovendien verliep die daling langzamer. Het gevolg was dat nog in 1960 de vruchtbaarheid hier zeer hoog was. Toen echter volgde er een inhaalspurt die ervoor zorgde dat Limburg in 1970 de provincie was met de laagste vruchtbaarheid. Zo is Limburg demografisch van het ene uiterste in het andere terechtgekomen. Wij moeten dus niet doen alsof de bevolkingsdaling uit de lucht is komen vallen. Men kon het lang van te voren zien aankomen, aldus Engelen. Naar zijn stellige overtuiging is de daling van de bevolking van de westerse wereld een structurele aangelegenheid. Hij pleit ervoor de bevolkingsachteruitgang van een positieve kant te bekijken, want uiteindelijk is het lage geboortepercentage de vrucht van het streven van ouders, in het bijzonder van vrouwen, om zich individueel ontplooiën. Het is een verworvenheid die koppels anno 2009 niet gemakkelijk prijs zullen geven. De discussie ging over de vraag welke rol de leer van de rooms-katholieke kerk heeft gespeeld bij de verlate acceptatie van geboorteregeling door Limburgse katholieken.

Dr. Willibrord Rutten (SHCL) sprak over 'De bevolkingsproblematiek in Wallonië in de twintigste eeuw'. Wallonië werd al in de jaren dertig geconfronteerd met demografische achteruitgang. De geboortegolf die volgde na de Tweede Wereldoorlog heeft niet kunnen verhinderen dat Wallonië ten opzichte van Vlaanderen een steeds grotere demografische achterstand opliep, hetgeen door de Walen als een groot politiek probleem werd gezien. De Franse demograaf Alfred Sauvy kreeg in 1962 opdracht van de Economische Raad van Wallonië om het probleem door te lichten. Naast de verhoging van de kinderbijslag en een actieve immigratiepolitiek zocht hij de oplossing in een verzelfstandiging van de gewesten, waardoor Wallonië beter in staat zou worden gesteld een eigen bevolkingspolitiek te voeren. Een demografische crisis stond aan de wieg van

de federalisering van België, die overigens pas decennia later vorm zou krijgen. Het rapport-Sauvy, dat ook in de Nederlandse pers niet onopgemerkt is gebleven, ontketende in België heftige reacties doordat het de eenheidsstaat op losse schroeven probeerde te zetten. Het rapport is zijn doel min of meer voorbijgeschoten doordat het een voorwerp werd van de taalstrijd. De discussie ging over de vraag in hoeverre bevolkingspolitiek door middel van gezins- en kindervriendelijke maatregelen vermag demografische trends te keren.

Dr. Paul Brusse (Instituut voor Geschiedenis en Cultuur, Universiteit Utrecht), sprak over bevolkingsdaling in Zeeland in de achttiende en negentiende eeuw. In de Gouden Eeuw was Zeeland na Holland in economisch opzicht de welvarendste van de Zeven Provinciën. Vanaf 1650 zette het economisch verval in. Althans Middelburg, Vlissingen en Zierikzee werden geconfronteerd met een teruglopende bevolking. Leegstand en verkrotting waren het gevolg. Per saldo ging de bevolking van Zeeland niet achteruit omdat de provincie kon bogen op een economisch sterk platteland. De ontvolking van de Zeeuwse steden was minder rampzalig dan men vaak heeft gedacht.

In het algemeen was de conclusie van het symposium dat *gloom-and-doom* denken niet op zijn plaats is. Bevolkingskrimp is een ontwikkeling die wij met zijn allen gewild hebben, ook al zal niet iedereen erbij hebben stilgestaan dat het de onvermijdelijke resultante is van de modernisering van het voortplantingspatroon. Dat neemt niet weg dat er een einde is gekomen aan de 'eeuwige' bevolkingsgroei. Beleidmakers zullen zich daarop moeten instellen en daarvoor is een mentaliteitsverandering nodig. Het slechts denkbare scenario is als het bevolkingsvraagstuk gebruikt wordt om een vermomde bevolkingspolitiek te voeren die eigenlijk beoogt prioriteiten op een heel ander vlak te dienen.

In dit jaarboek worden de bijdragen aan het symposium gepubliceerd met uitzondering van de powerpoint-presentatie van Ir. Steijvers. Verder publiceren wij in dit jaarboek drie artikelen over uiteenlopende onderwerpen. Dr. Ben Gales (Rijksuniversiteit Groningen) schreef een biografie over mijnbouwkundig pionier Ego van der Elst (1826-1897). Als directeur van Domaniale Mijnen en daarna Inspecteur van Staatstoezicht op de Mijnen heeft hij mede de grondslag gelegd voor de latere opbloei van de Limburgse steenkolenmijnindustrie. Drs. Maurice Heemels (Fontys Hogeschool) doet van verslag een sociaal-historisch onderzoek naar de begravenen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' te Roermond in de periode 1870-1940. Hij laat zien aan de hand van de begrafenispraktijk dat de begraafplaats een microkosmos was van de Roermondse maatschappij. Milena Mulders schreef een artikel over Sloveense migranten in de Limburgse mijnstreek. Het blijkt dat de lotgevallen de Slovenen in Zuid-Limburg nauw verbonden waren met de bewogen geschiedenis van de Slovenië in de internationale politieke arena. Eerder publiceerde zij over dit onderwerp in haar boek dat bij uitgeverij Aksant verscheen onder de titel *Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis*. Het jaarboek wordt, zoals gebruikelijk, afgesloten met een fotokatern over Limburgse brikkenbakkers in Duitsland, samengesteld

door Ad Knotter met medewerking van Ulrike Krüner, die de foto's verzamelde in het kader van het grensoverschrijdende Interregproject 'Mensen en kerken in dialoog over tijden en grenzen heen'.

Willibrord Rutten